

TARİH YAZIMINDA DÖNEMLENDİRME MESELESİ

Mustafa MALHUT*

Öz

Dönemlendirme basitçe dönemlere ayırmayı ifade eder. Dönemlendirme parçalarla birlikte bütünü anlaşılmamasını ve değerlendirilmesini kolaylaştırır. Tarihyazımında geniş zaman aralıklarını belli mantık ve tutarlılıkla dönemlere ayırmak, tarihsel sürecin tanımlanması ve anlamlandırılması için gereklidir. Bu hem bilimsel çalışmalarda hem de öğretim aşamasında yol gösterici bir role sahiptir. Geçmiş üzerinde hâkimiyet kurmak ve geçmiş istenilen şekilde sunmak adına verilen ilk dönemlendirme örnekleri Yahudi-Hıristiyan geleneğiyle başlamıştır. Türk-İslam geleneğinde örneklerine rastlanan dönemlendirme anlayışı, İbn Haldun ile dünyevileşmiş ve sistemli bir yapıya kavuşmuştur.

Bu çalışmada dönemlendirme anlayışının tarihçesi, Türk-İslam dönemlendirme geleneğinin kökenleri, Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi ve bunun hakkında yapılan tartışmalar ele alınacaktır. Dönemlendirme birçok bilimsel alanı kapsayan çalışmalarda kullanılabilecek potansiyele sahip olduğundan dolayı, farklı dönemlendirme örneklerine yer verilip bazı önerilerde bulunulacaktır. Çalışmanın temel amacı dönemlendirme anlayışına dikkat çekmek ve yapılacak çalışmalarda bu anlayışın kullanılması ve yaygınlaştırılması gerektiğine işaret etmektir.

Anahtar Kelimeler

Dönemlendirme, Tarihyazımı, Avrupa Tarihi, Osmanlı Tarihi, İbn Haldun

* Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Öğretim Elemanı, Antalya/Türkiye.
mustafamalhut@akdeniz.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-0421-3818
Makale Gönderilme Tarihi: 06.05.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 11.10.2021
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2021
Makalenin Türü: Araştırma

THE PERIODIZATION ISSUE IN HISTORIOGRAPHY

Abstract

Periodization simply expresses dividing into periods. The periodization makes easier understanding and evaluation of the whole together with the parts. In historiography, it is necessary to divide large time interval into periods with certain logic and consistency, to define and give meaning to the historical process. This has guiding importance both in scientific studies and in the teaching methods. To dominate the past and to introduce the past, the first examples of periodization has begun with the Judaic-Christian tradition. The understanding of periodization, examples of which are encountered in the Turkish-Islamic tradition, has become secular and attained a systematic structure with Ibn Khaldun.

In this study, the history of the concept of periodization, the origins of the Turkish-Islamic periodization tradition, the periodization of Ottoman history and discussions on this will be discussed. Since periodization has the potential to be used in studies covering many scientific fields, different periodization examples will be given and some suggestions will be made in this study. The primary aim of the study is to draw attention to the periodization understanding and point out that this understanding should be used and expanded in future studies.

Keywords

Periodization, Historiography, European History, Ottoman History, Ibn Khaldun

GİRİŞ

Uzun zaman dilimlerinin anlamlandırılması, açıklanması ve aktarımında dönemlendirme yapılması kaçınılmaz görünmektedir. Örneğin 4,5 milyar yıllık dünya tarihi devirler halinde ele alınmaktadır. Yine insanlık tarihi, tarih öncesi ve tarih çağları olarak iki kısımda incelenmektedir. Avrupa merkezci anlayışla şekillenen Dünya/Avrupa tarihi, Hz. İsa'nın doğuşunun milat olarak kabul edildiği bir dönemlendirmeye sunulmaktadır. Osmanlı tarihi de özellikle tarihin ayrı bir ders olarak müfredat içinde yer almaya başlamasını izleyen süreçte bir dönemlendirmeye tabii tutulmuştur.

Dönemlendirme anlayışı uzun bir geçmişe sahiptir. Bugün ise dönemlendirme denildiğinde akla, belli konuların aktarımında kalıplaşmış dönemlendirmeler gelmektedir. Alkan, tarihin dönemlendirilmesi üzerine Türk tarihçileri arasında yazılan bir kitap olmadığı gibi, tarih metoduna ilişkin yapılan çalışmalarda da bu konuya ya hiç değinilmediği ya da konunun teknik bilgi verilmeksizin yüzeysel olarak geçildiği eleştirisinde bulunur. Sözlerinin devamında “Tarihimizin eğitimi ve öğretimi açısından çok ama çok önemli olan bu mevzu bugüne kadar ihmâl edilmiştir.” demektedir.¹

“(Tarihin) sınırlı geçerliliğinin/doğruluğunun farkında olduğumuzda en değerli şey dönemlendirmedir.” diyen Goitein dönemlendirme sadece didaktik bir araç olarak düşünülmemeyeceğini ve dönemlendirme bilimsel bir ön koşul olduğunu savunur.²

Tarih tek ve sürekli midir yoksa dönemlere mi ayrılmıştır sorusu üzerine odaklanan Le Goff, tarihin dönemlere ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Le Goff'a göre bu her durumda gereklidir: “Dönemlendirme zaman üzerinde hâkimiyet kurulmasına, daha doğrusu zamanın kullanılmasına yardım etmekle birlikte, zaman zaman geçmişin değerlendirilmesine ilişkin sorunları da gün yüzüne çıkarır. Tarihi dönemlendirmek, hem özelliğın hem de en fazla sayıda insan tarafından kabul edilebilecek bir sonuç üretme çabasının yükünü sırtlanmış karmaşık bir işlemdir... Tarihçi dönemlendirme ile hem bir zaman anlayışına şekil verir, hem de en sonunda 'tarih' adı verilen geçmişin sürekli ve genel bir resmini sunar... Tarihçi hem zamanın egemenliği altındadır hem de zamana hâkim olmalıdır ve bu zaman değiştiğine göre, dönemlendirme tarihçi açısından vazgeçilmez bir araç haline gelmektedir... Tarih gibi hayati, entelektüel ve kanlı canlı bir konuya hâkim olabilmek için, bence bir süreklilik ve kopuş, kesinti bileşimi şarttır... Dönemlendirme, günümüz tarihçileri için en

¹ Necmettin Alkan, “Tarihin Çağlara Ayrılmasında ‘Üç’lü sistem ve ‘Avrupa Merkezci’ Tarih Kurgusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol 2/9 (Fall 2009), s. 25-26.

² S. D. Goitein, “A Plea for Periodization of Islamic History”, *Journal of The American Oriental Society*, 88/2, (1968), s. 224, 228.

önemli araştırma ve düşünce üretme alanlarından biridir. İnsanlığın süre içinde, zaman içinde nasıl örgütlendiği ve geliştiği onun sayesinde aydınlanmaktadır.”³

Demirci, dönemlendirilmesi yapılmamış bir tarihi, bölümlere ayrılmamış, plansız bir kitap çalışmasına benzetir. “Dönemlendirme yapılmadığı takdirde, başı ve sonu belli olmayan, muğlak ve belirsiz bir zaman anlayışı içinde, tarihçiler hangi sahillerde yelken açtıklarının farkında olmadan, rotasını kaybetmiş bir gemi gibi yol almak zorunda kalırlar.”⁴

Gangatharan da zamanın bazı birimlere ayrılarak sınıflandırılmasının tarihsel anlayış için vazgeçilmez olduğunu savunur. O’na göre bu, ileri görüşlü bir dikkatle ve net bir açıklamayla yapılmalıdır. Yine de dönemlendirme fikri, altta yatan temalar, kavramlar ve konularla giderek daha fazla yorumlandıkça karmaşık sorular üretmeye devam eder.⁵

İnalçık’a göre dönemlendirme, insanoğlunun zaman ve mekân oluşumu içinde iz bırakmış milyonlarca toplumsal olayı belli çerçeveler içinde anlamlandırıp kavramasıyla onlara bir şekil ve anlam vermesidir. İnalçık buradaki özneliği şu cümleyle özetler: “Tarihte yorum ve önerilen dönemler, çocuğun bulutları şekillendiren bakışından pek de farklı değildir.”⁶ Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesine ilişkin alternatif bir öneri getiren İnalçık gibi Karpat da dönemlendiriminin şimdiye kadar yeknesak olarak sunulan Osmanlı tarihinin yeni yönlerinin ve boyutlarının görülmesini sağlayacağını belirtir.⁷

Osmanlı tarihyazımındaki “Klasik Dönem” in tanımı, kapsamı ve kullanımını eleştirel boyutta değerlendiren Özel, dönemlendirimin gerekli olduğunu ve çalışmalarda dönemlendirme yapılma çabasının değerini şöyle ifade eder: “Toplumlar ve devlet yapıları gibi uzun tarihsel oluşumların analizini kendisine uğraş edinen tarihçilerin, dönemsel karakteristikler, değişim ve dönüşümlerdeki tarihsel süreklilik ve kopuşlar üzerinden belli dönemlendirmelere girişmeleri ya da zaman zaman bu bağlamda öne sürülen genel kabul görmüş yaklaşımlara başvurmaları anlaşılır bir şeydir. Hatta, bu kaçınılmaz ve gereklidir de. En azından, ‘neyse odur!’ kolaycılığıyla tarihsel olgunun ulaşılan sınırlı bilgisini alt alta sıralamakla

³ Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 3, 21, 102-103.

⁴ Mustafa Demirci, “İslam Tarihinin Dönemlendirilmesi Problemi”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C XI/S. 1-2, (2016), s. 10-11.

⁵ A. Gangatharan, “The Problem of Periodization in History”, *Proceedings of the Indian History Congress*, S. 69 (2008), s. 870.

⁶ Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, *Türkler*, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 61.

⁷ Kemal Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, haz. Kemal Karpat, İstanbul 2000, s. 145.

yetinmeyen tarihçinin anlama ve anlamlandırma çabası başlı başına saygıdeğer bir çaba olarak görülmelidir. Belki de tarihçiliğe atfedilen 'bilimsellik' en fazla bu noktada karşımıza çıkar."⁸

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere dönemlendirme anlayışı, tarihyazımında göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Dönemlendirme tarihi anlamak, anlamlandırmak ve sistemli bir şekilde açıklamak için bir zorunluluktur. Ancak konu hakkında yapılan çalışmalar konunun önemiyle eş değer olmadığı gibi çeşitli alanlarda karşılaşılan mevcut dönemlendirme örnekleri de genel itibarıyla sistematik ve metodolojik eksiklikleri dolayısıyla düzensiz bir görüntü çizmektedir. Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi yönündeki tartışmalara bakıldığında ise konunun dar bir çerçevede sıkıştığı, farklı ve yeni bakış açılarının üretilmesindeki eksikliğin giderilemediği izlenimi doğmaktadır.

Bu çalışmada dönemlendirme anlayışının tarihçesi, Türk-İslam dönemlendirme geleneğinin kökenleri, Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi ve bunun hakkında yapılan tartışmalar ele alınacaktır. Uzun bir geçmiş ve geniş bir kullanım alanına sahip olan dönemlendirme anlayışının izleri, literatürdeki çalışmalarda izlenecektir. Bulunabildiği ölçüde farklı konu ve alanlara ilişkin dönemlendirme örnekleri eleştirel boyutta inceleyerek dönemlendirmeye ilişkin bazı önerilerde bulunulacaktır.

Bu çalışmanın amacı, dönemlendirme anlayışının uzun geçmişini örnekleriyle ortaya koyarak tarihyazımında ve bununla bağlantılı çeşitli alanlarda dönemlendirmeyle şekillenmiş güncel çalışmaların geniş yelpazesinde dönemlendirmenin ne kadar zengin bir kapsama sahip olduğunu gözler önüne sermek ve dönemlendirme anlayışının yeni çalışmalara yol gösterecek potansiyeline dikkat çekmektir. Ayrıca dönemlendirmenin belirlenecek kriterler üzerinden (zaman, mekân, zihniyet, olay örgüsü-akışı vs.) değişim, dönüşüm veya kesitlerin belirlenerek bütünü ortaya çıkarılması ve parçaların anlamlı kılınması çabaları sırasında sistematik ve metodolojik bir yol izlenmesi sonucu mantıklı ve tutarlı sonuçların mümkün olabileceği vurgulanacaktır. Nihayetinde dönemlendirmenin tarihyazımı ve çeşitli disiplinlerdeki kullanımının gerekliliği ve önemine işaret edilecektir.

I. TARİHYAZIMINDA DÖNEMLENDİRME MESELESİNİN TARİHÇESİ

Dönemlendirme, insanın yaşadığı ve geride bıraktığı zamana hâkim olma isteğinin bir sonucudur ve ilk örnekleri milattan öncesine kadar uza-

⁸ Oktay Özel, *Dün Sancısı, Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 66.

nır. Burada adı geçen milat terimi de dönemlendirme ihtiyacının bir ürünüdür. Konu hakkındaki az sayıdaki kayda değer çalışmalardan birinin sahibi olan Le Goff, dönemlendirmenin tarihçesiyle ilgili şu bilgiyi verir: “Batı geleneği içinde hem Yunan düşüncesinin kökenlerine (Herodot, MÖ 5. yüzyıl) hem de Eski Ahit’e (Daniel, MÖ 6. yüzyıl) dayandığını gördüğümüz tarihin dönemlendirilmesi, gündelik pratiğe çok daha geç girmiştir. Kendini ancak 18.-19. yüzyıllarda, tarihin edebi bir türden okullarda öğretilen bir derse dönüşmesiyle kabul ettirebilmiştir.”⁹

Tarihte dönemlendirme meselesi üzerinde duran Gangatharan, tarafsız evrensel bir kategori olarak dönemselleştirme fikrinin Avrupa’da 17. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlandığını belirtir.¹⁰

Dönemlendirme 20. yüzyılda kullanılan bir terimdi. Ancak dönemlendirme anlayışı çok daha eskiye giden bir tarihe sahipti ve asır, çağ, devir gibi terimlerle ifade edildi.¹¹ Dönemlendirmenin ilk örneklerinin bulunduğu Yahudi-Hıristiyan geleneğinde Daniel ya da çağdaşı Aziz Augustinus’un dönemlendirmeleri dinsel temele dayanıyordu. Aziz Augustinus, zamanı bölümlere ayırırken doğanın döngülerinden esinlenmiş, bir yandan yaradılışın altı gününe diğer yandan insan ömrünün altı evresine gönderme yapmıştı: Küçük çocukluk, çocukluk, ergenlik, gençlik, olgunluk ve yaşlılık.¹² Benzer bir sınıflandırmayı İslam âlimi İbn Haldun, 14. yüzyıldaki ünlü eseri *Mukaddime*’de ortaya koydu ve bu anlayış uzun yıllar Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde tartışmasız kabul gördü.

Alkan’ın belirttiğine göre, Katolik bir din adamı olan Aurelius Augustinus (354-430) tarihin çağlara ayrılmasını başlattıktan sonra, Joachim von Fiore (1130-1202) isimli başka bir din adamı belirtilen altı dönemi üçe indirerek, Hz. İsa merkezli üçlü tarih dönemlendirmesinin önünü açtı. Christoph Cellarius (1634-1707) ile birlikte tarihin dönemlendirilmesinde kutsal kitaplardaki bilgilerin hâkimiyeti son bularak dönemlendirme dünyevileştirildi ve günümüze kadar süren Eski, Orta ve Yeniçağ şekliyle yeniden oluşturuldu.¹³ Sonradan ortaya konulan veya icat edilen bir kurgu olan tarihin çağlara ayrılması, Hıristiyanlık dini ve Avrupa coğrafyasıyla alakalı olayların tercihiyle üçlü sistem yani Eskiçağ/Antikçağ, Ortaçağ ve Yeni/Yakınçağ olarak yaygın şekilde benimsendi veya benimsetildi.¹⁴

Dönemlendirme anlayışının gelişimi başlarda tarihçilikteki gelişmelere paralel olarak ilerledi. Antikçağ’ın *dairevî/döngüsel* olarak ifade edilebilecek kendini tekrar eden tarih anlayışına Ortaçağ’da *hattî/çizgisel* tarih

⁹ Le Goff, *age.*, s. 101.

¹⁰ Gangatharan, *agm.*, s. 862.

¹¹ Le Goff, *age.*, s. 1.

¹² Le Goff, *age.*, s. 6-7.

¹³ Alkan, *agm.*, s. 29-37.

¹⁴ Alkan, *agm.*, s. 24.

anlayışı eklendi. Bu anlayışa göre, başlangıca ve bitişe sahip tarihsel olaylar, düz ve çizgisel bir zamanda meydana geliyordu. Başlarda dini etkinin yaygın kullanıldığı bu anlayıştaki referanslar gitgide dünyevileştirildi.¹⁵

Tarihi döngüsel bir hareket olarak gören Yunan-Roma'da Platon, Polybius ve Rönesans'ta Machiavelli ile Campanella gibi yazar/düşünürlerin aksine 1725'te yazdığı *The New Science (Yeni Bilim)* eserinde Vico (1668-1744), tarihin değişmez aşamalar döngüsü içinde kendini tekrar ettiği anlayışa eleştiri getirdi. Tarih anlayışı tam anlamıyla çizgisel olmasa da Vico'ya göre tarih bir daire değil bir sarmal biçimindeydi. Tarihte bir döngü vardı ama tarih, her zaman yenilikler yarattığı için hiçbir zaman kendini yinelemezdi.¹⁶

Vico, tarihi *Tanrılar, Kahramanlar ve İnsanlar Çağı* olmak üzere üç çağa böldü. Her ulus farklı zamanlarda, farklı uzunluklarla ve içerik farklılıklarıyla olsa da bu çağları yaşıyordu.¹⁷ Vico'nun dönemlendirme şeması/modeli şöyleydi: "İlkin, tarihin kılavuz ilkesi kaba güçtür; sonra yiğit ya da kahramanca güç; sonra yürekli adalet; sonra parlak özgünlük; sonra kendine yönelik yaratıcı düşünce; son olarak da yaratılmış olanı yok eden bir çeşit mirasyedilik ve servet düşmanlığı."¹⁸

1751 yılında Voltaire'in yazdığı *Le Siècle de Louis XIV* (XIV. Louis Asrı) eserinde Goff'un tanımlamasıyla "dünya tarihinin en şaşırtıcı dönemlendirmesi" yapıldı. Voltaire, 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan *asır* terimini yüzyıllık zaman dilimi olarak değil de çağ anlamında kullandı.¹⁹ Voltaire eserinin giriş kısmında XIV. Louis asrına kadar geçen üç asırdan bahsetti ve dönemlendirmesini dörde ayırdı: Antik Yunan, Roma, İstanbul'un fethini izleyen çağ ve XIV. Louis Asrı. Bir model oluşturma gayesi taşımayan bu dönemlendirmede asıl amaç kemale en çok yaklaşıldığı iddia edilen XIV. Louis zamanındaki Fransızların durumunu betimlemektir. Anlaşılan dönemlendirmenin çıkış noktası XIV. Louis dönemi Fransızdı ve dönemlendirme, gelinen doruk noktasında sona eriyordu.²⁰

Tarihçilikteki gelişmeler, tarihyazımında kronikçilik veya vakanüvislik geleneğinin hâkimiyetine son verecekti. 17. yüzyıldan itibaren yaşanan ilerlemeler yukarı verilen örneklerde görüldüğü üzere hem tarih araştırmalarına hem de tarihte dönemlendirme meselesine yeni boyutlar kazandırmaya uygun ortamı sağladı. Bilgilerin artması araştırmaların çeşitlenmesine yol açarken, çalışmalarda dönemlendirmeye duyulan ihtiyaç arttı.

¹⁵ Alkan, *agm.*, s. 27-28.

¹⁶ R. G., Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 101-102.

¹⁷ G. Vico, *The New Science of Giambattista Vico*, (T. G. Bergin and M. H. Fisch translated by), Cornell University Press, New York 1948.

¹⁸ Collingwood, *age.*, s. 102.

¹⁹ Le Goff, *age.*, s. 10-11.

²⁰ Voltaire, *XIV. Louis Asrı I*, çev. N. S. Örik, Maarif Matbaası, Ankara 1945, s. 3-9.

Aynı zamanda tarih, okullarda müstakil bir ders olarak okutulmaya başlandığı için eğitimde anlaşılabilirliği kolaylaştırmak ve kavramayı daha iyi sağlamak amacıyla tarih dönemlere ayrılarak okutuldu.²¹

19. yüzyıldan itibaren Tarihçilik yeni atılımlarla ilerlemeye devam etti ama dönemlendirme anlayışı aynı gelişim çizgisinde devam edemedi. 19. yüzyıl, Ranke öncülüğünde belgelere dayalı bilimsel tarihçilik anlayışına sahne oldu. “Bilimsel tarihin ilk meşhur uygulayıcısı”²² olarak tanımlanan Ranke’nin çalışmalarıyla tarih ayrı bir disiplin olarak kabul gördü. Geçmiş, kendine özgü haliyle ortaya konuldu ve belgeler eleştiri süzgecinden geçirilerek metinlerin doğruluğu esas alındı.²³ Tarihçilik anlayışı halen Herodot ve Thukydides’in açtığı yolda, yani anlatsal/öyküsel (narrative) bir üslupla, kişi ve olay temelli ve tek boyutlu bir zaman (diyakronik) içerisinde tutarlı bir silsileyle ilerliyordu.²⁴ 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tarihçilikte klasik tarihyazımını kökünden sarsacak yeni bir atılım yaşandı. Eserlerini farklı disiplinlerle ve çeşitli araştırma alanlarıyla harmanlayan Annales Okulu mensupları, tarihçilik anlayışına yeni bir soluk getirdi. Okulun önde gelen isimleri çalışmalarında tarihte iz bırakmış şahsiyet ve olaylarla şekillenen tarihi sürecin kronolojik aktarımını bırakarak daha çok tarihin içindeki bir konu veya kesite odaklandılar. Bir toplum, toplumsal sınıf, inanç, kültür veya bir bölge, çalışmalarının merkezinde yer aldı. Çizgisel ve bir yöne doğru giden tarih fikrini terk etmeleri, tek bir tarihsel zamanın anlamını yitirmesine yol açtı.²⁵

Akımın ikinci kuşak öncüsü Braudel, 1958 tarihli bir yazısında kısa dönem, olay ve bireye dikkatini veren geleneksel tarihe çoktan alışıldığını belirterek bunu eleştirdi. Tarihin üç katmanlı zamanında “Toplumsal gerçekliğin en temel unsuru, ‘an’ ile ‘uzun dönem’ arasındaki bu canlı, derin ve sürekli karşıtlıktır” olduğunu ifade etti ve uzun dönemin önemine dikkat çekti.²⁶ 20. yüzyıldaki nispeten genelden özele yöneliş klasik tarihçilikteki gibi çağları, dönemleri ve asırları sınıflandırma konusundaki zorunluluk hissini arka plana itti. Tarihçilik yeni alanları içine alarak gelişti ama sınıflandırma ve dönemlendirme konusunda aynı ilerleme sağlanamadı. Yapılan metodolojik çalışmalarda bu konu ya satır aralarında kayboldu ya da birkaç eserle literatüre tutunmaya çalıştı.

Dönemlendirme hakkındaki metodolojik boyutlu bir eser, yine Annales Okulu’nun üçüncü kuşaktaki önemli temsilcisi Jacques Le Goff’un²⁷

²¹ Le Goff, *age.*, s. 22-29.

²² Anthony Grafton, *Dipnotlar*, çev. Fatma Acun, TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 35.

²³ Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 24-25.

²⁴ George G. Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 3.

²⁵ Iggers, *age.*, s. 56-57.

²⁶ Fernand Braudel, “Tarih ve Toplumsal Bilimler”, çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 118-119.

²⁷ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002, s. 110.

Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı? isimli yakın zamanda (2014) basılan çalışmasıyla gündeme getirildi. Le Goff, uzmanı olduğu Ortaçağ'ın dönemlendirme içindeki yerine odaklandı ve yapılan dönemlendirmeleri eleştirel boyutta ele aldı. Ancak kitabının en özgün tarafı belki de dönemlendirmeyle ilgili metodolojik çalışmaların eksikliğini ortaya çıkması oldu. Hem metodolojinin hem de dönemlendirme çeşitli konu ve alanlara yayılarak zenginleşmesi açısından tarihçiliğin ne kadar uzun bir yolu olduğu tekrar anlaşıldı.

II. TÜRK-İSLAM DÖNEMLENDİRME GELENEĞİNİN KÖKENLERİ VE OSMANLI TARİHİNİN DÖNEMLENDİRİLMESİ MESELESİ

Osmanlı'da tarihin dönemlere ayrılması ve Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi geleneğinin yerleşmesi Tanzimat döneminde 16. yüzyıla kadar Osmanlı tarihyazımı, hikâye-destan tarzında ve halk lisanı-zihniyetiyle yazılmış, basit ve özet bilgi veren takvim veya vakayinamelerden oluştu ve bu yapısını bazı istisnalar dışında Tanzimat dönemine kadar sürdürdü.²⁸ İstisnai örneklerin oluşturduğu altyapı, Tanzimat döneminde Osmanlı modernleşme serüveni içinde Batı'ya ilişkin ilgi ve bilgi aktarımıyla birleşti. Avrupa'daki örneğine benzer şekilde, tarihçilikte meydana gelen ilerleme tarihi dönemlere ayırma konusunun gelişimini sağladı. Tanzimat Fermanı sonrasında tarih, ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir ders olarak müfredatta yer buldu.²⁹ Tarih dersi zamanla daha düzenli ve kapsamlı hale gelirken, tarih kitaplarının dönemlendirme anlayışıyla şekillenmesi yaygınlaştı.

Osmanlı tarihçileri arasında İslam siyaset felsefesine dayanarak Osmanlı tarihini sistematik olarak dönemler halinde inceleyen ilk örnekler 19. yüzyıl ortasında görüldü. İnalçık, bu tarz eser veren ilk tarihçilerin Ahmed Cevdet Paşa ve Mustafa Nuri Paşa olduğunu belirtir.³⁰ Alkan, Ahmed Cevdet Paşa'nın haricinde Osmanlı Modernleşmesi'nin tavan yaptığı 1854 ve 1876 yılları arasında modern anlamda dönem tasnifini ortaya atan Hayrullah Efendi ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın eserlerine de işaret eder. Alkan'a göre, bu üç tarihçi Eski/İlk, Orta ve Yeni/Son Çağ ifadelerinde görüldüğü üzere Avrupa'daki modelden etkilendiler. Ancak İslam tarihini bu sistem içine yerleştirerek sistemin içini İslâm ve Osmanlı tarihiyle şekillendirdiler.³¹ Etkiyi sadece Avrupa modeliyle sınırlamak eksik olacak-

²⁸ Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik", *Tanzimat* 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 573.

²⁹ Yınanç, *agm.*, s. 573; İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2006, s. 35-37.

³⁰ Halil İnalçık, *Essay in Ottoman History*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 18.

³¹ Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü Sistem" ve Türk-İslâm Tarihi'nin Çağ Taksimi Meselesi", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C 3/S. 2 (2014) s. 43-64.

tır. Türk-İslam dönemlendirme geleneği olarak adlandırılabilir bir alt-yapının da Osmanlı tarihinde dönemlendirme anlayışının oluşması ve yerleşmesine etkisi şüphesizdir.

17. yüzyılda Kâtip Çelebi (1609-1657) ve sonra Naima (1655-1716) tarafından ortaya konulan nazariyelere göre, İbn Halduncu yaklaşımla devletlerin yapısı ve gelişimi, insan doğasına benzetildi.³² Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* olarak bilinen tarih kitabının fihristi mahiyetindeki *Takvîmü't Tevârih* ve *Düstûrü'l Amel* adlı eserlerinde bu yaklaşımın ilk açık göstergelerinin erken tarihli örnekleriyle karşılaşıldı. Kâtip Çelebi, devletlerin ömrünü insan hayatında olduğu gibi, büyüme (nümüvv), duraklama (vukuf) ve yaşlanma (inhitât) çağı olarak üç döneme ayırdı.³³

Dönemlendirme konusunda Kâtip Çelebi gibi İbn Haldun'un izinden giden Naima, Kâtip Çelebi'yi meşhur, *Fezleke* isimli eserini çok değerli buluyordu. İbn Haldun'un *Mukaddime*'si ise Naima için "nadir ilim ve cevahir ile dolu bir define" idi.³⁴ İbn Haldun'un dönemlendirme konusundaki düşüncelerine eserinde geniş yer ayırdı. *Tarih-i Naima*'nın girişinde, "Her devlette vuku bulması tabii olan beş muteber hal beyanındadır" başlıklı kısım, İbn Haldun'un devletlerin ve medeniyetlerin gelişimi için öne sürdüğü beş dönemin sunumundan oluştu.³⁵

Biyolojik (Organizmacı/Uzviyetçi) olarak ifade edilen ve devleti yaşayan bir organizmaya benzeten teorinin izleri Gazali, Farabi, Nasıruddin Tusi, Devvani gibi eski örneklerden hareketle başka Osmanlı yazarlarının eserlerinde de yer aldı.³⁶ Bilindik örneklerden Kınalızade Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâi* eseri, bu konuda daha çok Nasıruddin Tusi'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* eserinin etkisi altında kaldı. Tusi'nin de Farabi hatta Yunan filozofu Platon'un devlet üzerindeki görüşlerine kadar geri giden etkilenme skalası, uzun bir tarihsel dayanağa işaret ediyordu. Ancak Tusi ve Kınalızade'nin eserlerinde devletin halleri ve yönetime ilişkin bilgiler verilmesine rağmen anlatımın tarihsel bir akışla ele alınmasına veya dönemlendirilmesine ilişkin bir açılım sunulmadı.³⁷

Neticede Osmanlı dönemlendirme geleneği üzerinde en büyük paya sahip İslam âliminin İbn Haldun olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Kâtip Çelebi ve Naima da dönemlendirme konusunda İbn Haldun'un görüşlerini canlı tutan birer ardıl olarak değerlendirilebilir.

³² İnalçık, *Essay in Ottoman History*, s. 17.

³³ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s. LXI; Kâtip Çelebi, *Siyaset Nazariyesi, Düstûru'l-amel li Islâhî'l-halel*, haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, s. 89, 134.

³⁴ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târîhi*, C I, çev. Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1967, s. 30.

³⁵ Naîmâ, *age.*, s. 44-48.

³⁶ İnalçık, *Essay in Ottoman History*, s. 17.

³⁷ Nasıruddin Tusi, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 268-290; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâi*, sad. Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara 2020, s. 409-418.

İbn Haldun'un (1332-1406), eskiye giden organizmacı/uzviyetçi devlet görüşleriyle tanışmış ve onlardan etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte İbn Haldun'un dönemlendirme anlayışının Hıristiyan-Yahudi dönemlendirme geleneğiyle aşikâr olan benzerliği, İbn Haldun'un bu gelenekten haberdar olduğu izlenimini doğurmaktadır. Ancak İbn Haldun'un eserinde yer yer Kuran ayetleri referanslarına başvurması, dahası düşüncesini dünyevi boyutta zenginleştirerek onu sistematik bir metotla tarihi örnekler üzerinden kuvvetlendirmesi, dönemlendirme konusunda özgün ve çağını aşan önemli bir miras bırakmasını sağladı. Bu özelliğiyle İbn Haldun hem daha önceki organizmacı/uzviyetçi görüşlerden hem de Hıristiyan-Yahudi dönemlendirme geleneğinden ayrı bir konumda değerlendirilmeyi hak etmektedir.

İbn Haldun'un dönemlendirmeye ilişkin açıklamaları *Mukaddime* isimli eserinde yer aldı. İbn Haldun'a göre bir devletin ve hanedanın ömrü nesildir ve "Devletin bu ömrü bir şahsın ömrü mesabesinde." Birinci nesilde genişleme/kuvvetlenme; ikinci nesilde olgunluk/refah; üçüncü nesilde güç kaybetme-savunmaya muhtaç olma durumları yaşanır. Dördüncü nesilde şan, şeref ve itibar çöker ihtiyarlaşma ve gerileme başlar.³⁸ İbn Haldun'a göre şahıslar gibi devletlerin de sınırları vardır. Hanedanın (devletin) ulaştığı son nokta onun çökme ve yok oluşuna giden süreçte daralmasına neden olur.³⁹ Gücün kaynağı ve göstergesinin teritoryal genişlikle alakalı olduğu zamanlarda fetihlerin/genişlemenin durduğu noktanın düşüşün başlangıcı olarak düşünülmesi gayet mantıklı gözükmektedir.

İbn Haldun devletin tavrı ve hallerinin değişmesini beşe ayırır: 1. Zafer, galibiyet ve istila dönemi; 2. İstibdat ve infirad dönemi (yönetimin tek elde olması); 3. Dinlenme ve rahatlık; 4. Kanaat ve barış safhası (mevcut durumun kabullenmesi); 5. İsrâf, har vurup harman savurma safhası.⁴⁰ Bu sınıflandırma Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemlendirilmesinde kuruluş, genişleme, yükselme, duraklama, gerileme ve yıkılma olarak karşılık buldu.⁴¹

Osmanlı tarihinin ele alınmasında Organizmacı/Uzviyetçi veya İnalıcık'ın belirttiği insanbiçimli (anthropomorfist) dönemlendirme anlayışına ilişkin ilk örnek, Boğdan Kralı Dimitri Kantemir'in *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* adını taşıyan 1717 tarihli eseridir.⁴² Bu eser üzerinde İbn Haldun'un etkisinin olup olmadığını kestirmek zordur. An-

³⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, C 1, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007, s. 393-394.

³⁹ İbn Haldun, *age.*, s. 392.

⁴⁰ İbn Haldun, *age.*, s. 399-401.

⁴¹ Yayına hazırlananın notu için bk., İbn Haldun, *age.*, s. 402.

⁴² Eserin Türkçesi için bk., Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1979. Eseri işaret eden için bk., Karpat, *age.*, s. 120.

cak Kâtip Çelebi vasıtasıyla veya Kantemir'in çağdaşı olan ve *Naima Tarihi*'ni o sıralar bitirmiş olan Naima aracılığıyla İbn Haldun'un görüşlerinin yazar tarafından biliniyor olma ihtimali vardır. Başka bir olasılık da Yahudi-Hıristiyan geleneğinden faydalanmış olmasıdır. Yine de dönemlendirme konusunda bu esere fazlaca anlam yükleme konusunda dikkatli olmak gerekir. Her nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin açık olan, Osmanlı tarihinin dönemlendirilme geleneğinin tohumlarının artık atılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarihçileri arasında etkisini arttıran ve izleyen süreçte Paul Rychart, d'Ohsson ve Hammer gibi Batılı tarihçileri de içine alan Osmanlı'nın duraklaması veya çöküşü yaklaşımı eserlerde yerini aldı.⁴³ Ancak Osmanlı tarihinin sistematik şekilde dönemlendirilmesi için biraz daha zamana ihtiyaç vardı.

Yınanç, tarihin anlaşılabilir ve sistemli tarih kitapları hazırlama konusundaki ilk başarılı teşebbüsün Ahmet Vefik Paşa'nın 1867'de hazırladığı *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* adli eserinde rastlandığını belirtir. Bu küçük çaplı kitapta Osmanlı tarihi kuruluş, ilerleme, yükselme ve gerileme olarak dönemlere ayrıldı. Bu eser sonra Ahmet Mithat Efendi, Mustafa Nuri Paşa, Mizancı Murat Bey ve Abdurrahman Şeref Efendi'nin eserlerinin tasnif ve taksimine öncülük etti.⁴⁴ Ahmed Vefik Paşa ile başlayan ve Abdurrahman Şeref Bey ile olgunlaşan Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi, bazı ufak değişikliklerle Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarına intikal etti.⁴⁵

Bu dönemlendirme yakın zamana kadar tarih ders kitaplarındaki hâkimiyetini sürdürdü. Kısaca Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması mevzusunun tarihi üç asrı geçerken bu konudaki sistematik çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaklaşık yarım asırdır ise tarihçiler arasında dönemlendirme kriterleri ve özellikle Osmanlı'nın gerileme veya çöküş paradigmasına karşı tartışma ve eleştiriler başladı. Bu karşı çıkış o dereceye geldi ki, Kafadar milenyum öncesi yayımlanan makalesinde şu yorumda bulundu: "...pek çok (ama tamamı değil) Osmanlı tarihçisi bugün Osmanlı tarihi değerlendirmelerinde, gerileme kavramını reddetme noktasına gelmiştir. O kadar ki birileri 'gerileme' kelimesinin tamamen uzak durulup söylenmemesi gereken bir şeye dönüştüğünden bile endişe edebilir."⁴⁶

Mevcut dönemlendirmenin Osmanlı tarihinin anlaşılması ve açıklanması konusundaki yetersizliği ve başarısızlığı temel eleştiri noktalarından

⁴³ Douglas A. Howard, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların 'Gerileme' Edebiyatı", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 223-247; Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, S. 7, 1999/2, s. 135-151.

⁴⁴ Yınanç, *agm.*, s. 577.

⁴⁵ İnalçık, *Essay in Ottoman History*, s. 17; Erhan Afyoncu, "Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Meselesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, (2001), s. 114-115.

⁴⁶ Cemal Kafadar, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 101.

biriydi. Bu eleştiri sadece tarih eğitimiyle ilgili değil aynı zamanda mevcut dönemlendirmenin bilimsel çalışmalardaki olumsuz ve yanlış yönlendiriciliğine de dairdi. Tarihin dönemlere ayrılarak incelenmesi konusunda yeni bir açılımı beraberinde getirmesi beklenen bu tartışmalar ne yazık ki Osmanlı tarihinin mevcut dönemlerine yönelik benzer eleştirilerin tekrar edildiği bir alana dönüştü. Zamanla ön plana çıkan nokta, dönemlendirmenin kendisinden çok gerileme olarak adlandırılan dönemin reddi üzerinde yoğunlaştı. Bazı eleştiriler uzun bir süre kullanılan Osmanlı dönemlerinin dayanaksız, işlevsiz ve geçersiz olduğu ve sadece Osmanlı tarihini anlamsızlaştırıp itibarsızlaştırdığı yönündeydi.⁴⁷ Yeni dönemlendirme önerilerinde bulunmak büyük zorluk ve sorumluluk taşıyordu ve eleştirilere hedef olma ihtimali yüksekti. Konuya eleştirel yaklaşanların çoğu özellikle yeni bir öneri getirmeyeceklerini belirterek sorumluluk almaktan kaçınmaya çalışmışlardı. Cesaretle yaklaşan birkaç Osmanlı tarihçisi, Osmanlı tarihinin bütününe içine alacak bazı öneriler sundular.

Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesine ilişkin farklı önerilerden bazıları şöyleydi: Karpat, başat ekonomik kaynak olan toprağın düzenlenmesiyle elit sınıfın arazi sahipliği ve toprağı işletmesi temeline dayanan bir dönemlendirme sundu. Dönemlendirmeye göre: 1. Hudut Boyları: Uç Beyleri (1299-1402), 2. Merkez Yarı-Feodal Dönem (1421-1596), 3. Taşrada Özerklik ve Ayanlar (1603- 1789), 4. Ulus Devlet Olma Dönemi: Modern Bürokrasi ve Aydınlar (1808-1918). Dönemler arasındaki boşluklar Karpat'a göre, diğer döneme geçiş sürecindeki şiddet ve büyük toplumsal bozulmalarla açıklanıyordu.⁴⁸ Darling Osmanlı tarihini Genişleme/Expansion (1300-1550), Tahkim/Consolidation (1550-1718) ve Dönüşüm/Transformation (1718-1923) olarak dönemlendirdi. Yazara göre bu model, dünya sistemleri teorisinin uygulamasındaki çelişkiye bir çıkış yolu sunuyordu ve Osmanlı tarihi böylece Avrupa'nın geri kalanının tarihine daha kolay uyabilirdi.⁴⁹ Genç, alternatif bir teklif olmadığını belirtmesine rağmen "genişleme" ve "daralma" olarak iki temel dönemin süreci tanımaya yardımcı olabileceğini önerdi.⁵⁰ Afyoncu, farklı alanlarda yeni dönemlendirmelerin yapılması gerektiği ve böylece geneli kapsayacak bir dönemlendirmenin önünün açılacağı kanaatindeydi. Bu yapıncaya kadar kabaca, Klasik Dönem (Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar) ve Modernleşme Çabaları Dönemi (19. yüzyıldan İmparatorluğun sonuna kadar) olmak

⁴⁷ Yayına hazırlayanın ön söz, giriş ve "Osmanlı Gerilmesi" Masalından Uyanmak!" başlıklı yazısı için bk., *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 9-57.

⁴⁸ Karpat, *age.*, s. 127-143.

⁴⁹ Linda T. Darling, "Another Look at Periodization in Ottoman History", *The Turkish Studies Association Journal*, 26/2 (Fall 2002), ss. 19-28.

⁵⁰ Mehmet Genç, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 324-325.

üzere iki döneme işaret etti.⁵¹ Ancak kabul görme ve geniş kesimlerce kullanılması bağlamında bu dönemlendirme çabaları yeterince başarı sağlayamadılar.

İstisnai örneklerden biri olarak, Osmanlı tarihi konusunun otorite ismi İnalçık'ın 1970'lerin başında yayınlanan kitabının başlığı da olan 1300-1600 tarihleri için kullandığı *Klasik Çağ* tabiri Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesine farklı bir bakış açısı getirdi.⁵² İnalçık'ın alternatif dönemlendirmesi tarihçiler arasında popüler oldu ve yaygınlaştı. Ancak İnalçık, Osmanlı tarihine ilişkin genel bir dönemlendirme önerisinde bulunmadı. Bunun da etkisiyle *Klasik Çağ* tanımlaması farklı zaman dilimlerini içine alacak şekilde açık uçlu bir ifade olarak birçok çalışmada kullanıldı.⁵³ *Klasik Çağ*'ın başlangıcı ve bitiş noktası üzerinde ortak bir paydada buluşulmadığından bu ifade, genel bir dönemlendirme içindeki bir dönemi ifade etmekten ziyade Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalardaki temaya göre değişik zaman dilimlerini içine alan bir tanımlamaya dönüştü. Asıl sorun ise bundan sonraki dönemin/dönemlerin sınırlarının belirlenmesi ve isimlendirilmesi konusunda açığa çıktı. Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde *Klasik Çağ* veya *Klasik Dönem* tanımlaması kabul edildiği takdirde, ardından gelen dönemin Klasik sonrası olarak da adlandırılabilmesine dair yorumlar yapıldı.⁵⁴ Ne yazık ki 17., 18. ve özellikle 19. yüzyıllar için kabul gören alternatif dönemler oluşturmada başarı sağlanamadı. Bu boşluğun da sayesinde Ortaylı'nın 19. yüzyıl için kullandığı *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*⁵⁵ tabiri dönemlendirme gayesiyle kurgulanmasa da dönemlendirme içinde sayılabilecek popüler tanımlamalar arasındaki yerini aldı. Genel olarak bakıldığında bu kısıtlı örnekler bir bütünün parçaları haline getirilerek genel bir dönemlendirmeye dönüştürülemedi.

Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi konusunda onlarca çalışmaya rağmen tartışmalarda mevcut dönemlendirmeyi eleştirmek haricinde üzerinde uzlaşılan yeni bir modele ulaşılamaması, konunun çıkmazları arasındaki yerini korumaktadır. Mevcut dönemlendirmeyi eleştirenlerden biri olan Genç, konu hakkındaki tartışmaların yoğunlaştığı 1990'lı yıl-

⁵¹ Afyoncu, *agm.*, s. 123.

⁵² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005; İnalçık daha sonraki bir yazısında *Klasik Çağ*'ı ve yeni bir dönem açan parametreleri 17. yüzyılı da içine alacak şekilde açıklamıştı. "Bir toplumu her yönüyle şekillendiren, ona dayanışım prensibini, tüm hareket ve yaratıcılığını veren temel öge veya ögeleri tespit etmeden değişme noktalarını tanımak güçtür." diyen İnalçık, değişim noktalarına odaklandığı yazısında "Osmanlı tarihinin yapısında ve temel kurumlarında yeni bir dönem açan değişimleri gözden geçirmiş" ama Osmanlı tarihine ilişkin genel bir dönemlendirme önerisi sunmamıştı. Bk., İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", s. 61-64.

⁵³ Özel, *age.*, s. 65-69.

⁵⁴ Jane Hathaway, "Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries", *Turkish Studies Association Bulletin*, 20/2 (Fall 1996), s.30; Rhoads Murphey, "Mustafa Ali and the Politics of Cultural Despair", *International Journal of Middle East Studies*, 21/2 (May, 1989), s. 244.

⁵⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ların sonunda Wisconsin Üniversitesi'nde katıldığı bir seminerde Osmanlı tarihi alanında otorite olan bilim adamlarının konuyu tartıştıklarını ama bir arpa boyu yol alamadıklarını belirtti. Yeni bir dönemlendirme modeli oluşturmanın başarısızlığını şu sözlerle itiraf etti: "Birtakım şemalar ileri sürdüler; ancak bu şemaların hiçbiri, isabetsizliğinde ittifak ettiğimiz mevcut dönemlendirmeden maalesef daha isabetli görünüyordu."⁵⁶

İbn Haldun'a dayanan Osmanlı dönemlendirme anlayışının, toplumsal-sosyal, idari-bürokratik, ekonomik yapı, diplomasi, zihniyet-ahlaki değişimle ve modernleşmeyle alakalı eğitim, bilim, üretim vs. gibi konuları tamamen kapsadığını iddia etmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra askeri, siyasi ve coğrafi açıdan düşünüldüğünde bu dönemlendirmenin kolayca bir tarafa itilemeyeceği de açıktır. İbn Haldun önemli bir âlimdir ve dönemlendirme konusunda yol gösterici bir kurguyu miras bırakmıştır. Bunu kullanmak, geliştirmek, eleştirmek veya tamamen farklı bir kurgu ve model oluşturmak elimizdedir.

İbn Haldun'un felsefesinden hareketle yapılan dönemlendirmeye göre Osmanlı, askeri, siyasi ve coğrafi genişliği açısından yaşıyor ve güçsüzleşiyordu. Bu sadece Osmanlı'nın kendi içinde yaşadığı bir durum değildi. Aynı zamanda diğer devletlerle kıyaslandığında ve onlarla ilişkilerinde ortaya çıkıyordu. Osmanlı'nın gerileme ve duraklama olarak belirtilen dönemlerinde de ilerlediği ve gelişmeye devam ettiği yadsınamaz. Gerileme ve duraklama tanımları kabul edildiğinde mevcut yapının ilerlemesi ve gelişmesi bir paradoksa dönüşebilir. İlerleme ve gelişme sürüyorsa gerileme olabilir mi? Tek ölçüt olarak, devleti yalnızca kendi içindeki şartlarla değerlendirirsek bu soru saçma olacak, ilerleme aşikâr görülecektir. Ancak çağdaşı olan diğer devletler dikkate alındığında, aralarındaki ilerleme ve gelişmeler karşılaştırmalı incelendiğinde doğal olarak bir devlet ilerlese de çağının gerisinde kalabilecektir. Uluslararası boyutta değerlendirildiğinde ortaya çıkan bu durum, Osmanlı tarihi için genel kabul gören alternatif bir dönemlendirmenin oluşturulması veya yaygınlaştırılması karşısındaki zorluklardan biridir.

Osmanlı tarihinin mantıklı, tutarlı ve birbiriyle uyumlu bir şekilde ilgili konu veya temalar üzerinden yeniden dönemlendirilmesi mümkündür hatta bir gerekliliktir. Sadece gerileme ve düşüş paradigması üzerine tartışılması ve bunun mutlak reddi, ideolojik düşüncenin etkisinden kurtulamadığı takdirde bilimsel çalışmalara yeni açılımlar getirmede yetersiz kalacaktır. Temel sorunsal dönemlendirme kavramı üzerine değil de Osmanlı'nın gerileme paradigmasının reddi üzerine kurgulamak, yeni ve özgün dönemlendirme çabalarının önünü açmanın uzağında bir duruş ola-

⁵⁶ Genç, *agm.*, s. 326.

caktır. Bu çalışmanın amacı, organizmacı/uzviyetçi anlayışla şekillendirilen Osmanlı tarihi dönemlerinin savunulması veya sadece Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi sorununa odaklanmak olmadığı için çalışmaya başka bir açıdan devam etmek daha faydalı olacaktır.

III. DÖNEMLENDİRME ÖRNEKLERİ, ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

Osmanlı Tarihi'nin dönemlendirilmesi ve buna yönelik eleştiri ve farklı yaklaşımlar ile Eskiçağ/Antikçağ, Ortaçağ ve Yeni/Yakınçağ üçlemesiyle yaygınlaşan Avrupa merkezli tarih dönemlendirmesine yukarıda değinildi. Burada Avrupa merkezli dünya/insanlık tarihinin dönemlendirmesine ilişkin eleştiriler, farklı alanlardaki dönemlendirme örnekleri ve birkaç öneri ele alınacaktır.

Bir ya da birkaç ülkeden hareketle bir kıtanın hatta dünya tarihinin çağlara ayrılması, dönemlendirmenin geçerliliğine ve bilimselliğine dair ciddi eleştirilere neden olabilmektedir. Bugün Avrupa merkezli oluşturulmuş çağların Ortadoğu, Uzakdoğu, Afrika ve hatta Amerika tarihlerinin sınıflandırılmasında yetersiz ve belki de çoğu noktada anlamsız kalması doğaldır. Batı menşeli çalışmalarda dahi Ortaçağ'ın kapsamıyla ilgili tartışmalar ve farklı görüşler devam ederken bu sınıflandırmanın Avrupa dışındaki siyasi yapılar ve medeniyetler için geçerli olmasını beklemek mümkün değildir.⁵⁷

4. yüzyılda Daniel ya da çağdaşı Aziz Augustinus ile başladığı bilinen, doğanın ve insanın yaşam döngüsüne dayanan Organizmacı/Uzviyetçi görüşle şekillenen Avrupa merkezli Eskiçağ/Antikçağ, Ortaçağ ve Yeni/Yakınçağ kavramlarıyla yaygınlık kazanan tarih dönemlendirmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi eleştirilere hedef oldu.

Rusya'da Danilevski (1822-1885) ve Almanya'da Spengler (1880-1936) bu dönemlendirmeye açıkça ve sert şekilde karşı çıktılar. Danilevski'ye göre Yunan-Roma ve Avrupa tarihinin birtakım olaylarının bütün insanlık tarihini üç döneme bölmek için nirengi kabul edilmesi olgusal bakımdan olduğu gibi mantıkça da bütünüyle yanlıştı. "İnsanlığın bütünüdür kaderini, akla uygun olarak, bütün insanlığa uygulanabilecek dönemlere bölebilecek hiçbir tek olay yoktu... Roma, Yunan, Hint, Mısır ve bütün tarihsel halkların her birinin kendi İlk, Orta ve Yeni dönemleri olmuştur; her organizma gibi bunların her birinin de kendi gelişme aşamaları olmuştur."⁵⁸

⁵⁷ Le Goff, *agm.*, s. 14-16, 54, 94; Alkan, "Avrupa Merkezci Tarih Kurgusu", s. 37; Ahmet Şimşek, "Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik", *İnsan ve Toplum Dergisi*, C 3/S. 6, (2013), s. 191-221.

⁵⁸ P. A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 74-77.

Spengler de Avrupa merkezli dönemlendirmeyi inanılmayacak kadar yavan ve anlamsız bir model saymaktaydı.⁵⁹ Toynbee (1889-1975) ise pek çok uygarlığı ele alıp her birini kendi içinde sınıflandırdı.⁶⁰ Danilevski, Spengler ve Toynbee'nin diğer ortak noktası ise kültür ve uygarlıkları dönemlendirirken yine Organizmacı/Uzviyetçi bir anlayışla çocukluk ve büyüme, olgunluk ve gerileme, gerileme ve çözülme modelini kullanmaktaydı.⁶¹

Sorokin'in eserinden esinlenen Demirci de Avrupa merkezli bu dönemlendirmeye şu şekilde bir eleştiri getirdi: "Mantıksal bakımdan da tarihsel olgular bakımından da Avrupalılar tarafından kullanılan dönemlendirmeye tabi olmak, bir insanın kendi doğum tarihini, gençliğini ya da evliliğini temel alarak bütün insanların hayatını tanımlaya kalkışmak kadar saçma bir girişimdir."⁶² Mesela Avrupa merkezli dönemlendirmede 500-1000 yılları arası Karanlık Çağlar olarak tanımlanırken bu tarihlerde İslam medeniyetinin en şaşıla yarı, Bizans ve Çin'deki Teng Hanedanlığı'nın en parlak dönemlerinin çoğu ve Japon medeniyetinin oluşum yılları yaşanıyordu.⁶³

Avrupa merkezli dünya/insanlık tarihi dönemlendirmesine eleştiriler konu hakkında çalışanlar tarafından devam etmesine rağmen bu dönemlendirmenin kullanımı ve yaygınlığı kemikleşmiş yapısını sürdürmektedir.⁶⁴

Tarihi dönemlendirmelere ilişkin karşılaşılan başka bir örnek İslam Tarihi'nin dönemlendirmesidir. Demirci 2013'te *İslam Tarihinin Dönemlendirilmesi Problemi* başlıklı çalışmasında "İslam tarihinin dönemlendirilmesi sorunu, henüz tartışmanın çok başında olan bir sorundur." itirafıyla "İlk Devir İslam Tarihi", "Klasik Dönem" ya da "Geç Dönem" gibi basitçe kullanılan dönemlendirmeleri eleştirdi. Ayrıca şimdiye kadar genellikle Asr-ı Saadet, Hulefa-i Râşidin, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlı gibi hanedan silsilelerini esas alan hanedan ve millet temelli yaklaşımı da yetersiz gördü.⁶⁵

Demirci'nin yukarıdaki çalışmasını sunduğu 2013'teki *İslam Tarihinin Dönemlendirilmesi Çalıştayı*'nda Zekkar ve Harputlu tarafından da benzer içerikli dönemlendirmeye yer verildi. Bu dönemlendirme şöyleydi: 1. Hz. Peygamber, 2. Hulefa-i Râşidin, 3. Emevi, 4. Irak'taki Abbasi, 5. Mısır'da

⁵⁹ Sorokin, *age.*, s. 98-99.

⁶⁰ Sorokin, *age.*, s. 145-154.

⁶¹ Sorokin, *age.*, s. 348-349.

⁶² Demirci, *agm.*, s. 8; Sorokin, *age.*, s. 75.

⁶³ H. Blankinship, "Islam and World History: Toward a New Periodization", *AJSS*, VIII (3), (1991), s. 431.

⁶⁴ Blankinship, *agm.*, s. 423-426.

⁶⁵ Demirci, *agm.*, s. 12-13, 16.

Abbasi, 6. Osmanlı Dönemi ve 7. Sömürgecilik-Parçalanma-Meşru otoritenin ortadan kaybolması dönemleri⁶⁶

İslam Tarihi'nin dönemlendirilmesi üzerine farklı denemeler yapılmıştı. 1950'lerde yazmaya başladığı ve geliştirerek 1968'te ölünceye kadar üzerinde çalıştığı *The Venture of Islam* (İslam'ın Serüveni) adlı eserinde Hodgson, İslam Tarihi'nin altı dönemine işaret etti ve 3 ciltlik eserinin her bölümünü bu dönemlendirmeye ayırdı. Bu dönemlendirmeye göre: 1. Son Sasaniler ve İlk Halifelik Dönemleri (485-692), 2. Yüksek Halifelik Dönemi (692-945), 3. Erken Orta İslami Dönem (945-1258), 4. Geç Orta İslami Dönem (1258-1503), 5. Barut İmparatorlukları Dönemi (1503-1789), 6. Modern Teknik Çağ (1789-).⁶⁷ (Hodgson, 1995: 30). Goitein tarafından yapılan dönemlendirme ise şöyleydi: 1. Arabizm ve Arap-İslam (500-850), 2. Ara/Orta Medeniyet (850-1250), 3. Kurumsallaşmış İslam, Yerel, Çoğunlukla Arap Olmayan Medeniyet (1250-1800), 4. Ağırlıklı Olarak İslam Dışı Kaynaklardan Esinlenen Milli Kültürlere Geçiş (1800-).⁶⁸

Yukarıdaki iki örnek ve Miquel'in İslam Tarihi dönemlendirmesine işaret eden Demirci, çalışmasının sonunda "Bu örneklerin karşılaştırmasını yaparak ve eksikliklerine dikkat çekerek" yeni bir dönemlendirmeye önerdi. Demirci'nin dörde ayırdığı dönemlendirmesine göre: 1. Fetihler ve Teşekkül Devri (610-750), 2. Klasik İslam Medeniyeti (750-1258), 2. Bürokratik Barut İmparatorlukları Çağı (1258- 1800), 2. Sömürgecilik ve Çöküş Devri (1800-).⁶⁹

İslam Tarihi'nin dönemlendirilmesine ilişkin verilen örneklerde Organizmacı/Uzviyetçi anlayışın izleri belirgindir. Hodgson dönemlerini özetlerken açıkça doğuş-gelişme, yayılma-olgunlaşma, zayıflama-parçalanmadan bahsediyordu.

İslam İktisat Tarihi alanında da dönemlendirme örnekleri bulunmaktadır. Yurtseven ve Songur, İslam İktisat Tarihi'ne ilişkin farklı dönemlendirme örneklerine değindiler. Ortak veya benzer bir dönemlendirme şeması üzerinde buluşamayan örneklerin bir kısmı İslam Tarihi'nin genel dönemlendirmesiyle benzer bir yol izledi. Mesela Tabakoğlu'nun dönemlendirmesi sistematik bir dönemlendirme olmamasına rağmen kronolojik tarih akışı içerisinde: Arabistan'ın İslam Öncesi İktisat Tarihi, Hz. Pey-

⁶⁶ Süheyl Zekkar, "İslam Tarihi Yazımı-Uygulama ve Periyodizasyon". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C XI/S. 1-2, (2016), s. 45-60; Şükran Harputlu, "Tarih Sorunları: İslam Tarihinin Periyotlara Ayrılması", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C XI/1-2, (2016), s. 61-72.

⁶⁷ M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni 1*, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 30.

⁶⁸ Goitein, *agm.*, s. 227-228.

⁶⁹ Demirci, *agm.*, s. 18-40.

gamber Dönemi, Halifeler Dönemi Ekonomisi, Emeviler Dönemi, Abbasi-ler Dönemi, Büyük Selçuklular Dönemi, Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti Dönemi, gibi bir sınıflandırma ile süreci ele aldı.⁷⁰

Dünya/İnsanlık Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi ve İslam İktisat Tarihi özelindeki örnekler ve tartışmalardan tamamen ayrı olmak üzere müzik ve mimarlık tarihiyle ilgili de dönemlendirmeler yapılmıştır. Osmanlı-Türk müzik tarihinin dönemler halinde incelenmesine dair ilgi, nispeten biraz daha yoğun olmasına rağmen yeni çalışmalara duyulan eksiklik her yeni araştırmada vurgulanmaya devam etmektedir.⁷¹

Dönemlendirmeyle ilgili ele alınan güncel çalışmalarda göze çarpan ortak nokta, farklı konu ya da alanlardaki dönemlendirme çabaları arttıkça o konu ya da alana ilişkin eleştirel bakış açısı açığa çıkararak sistematik ve metodolojik araştırmalar vasıtasıyla objektif kriterlerin saptanarak yeni çalışmaların yapılması gerekliliğinin vurgulanmasıdır. Yukarıdaki örneklerde ilgili konu ve alanlarda yapılan dönemlendirme eleştirileri ve yeni dönemlendirme denemeleri bu tür çalışmalara olan ihtiyacı ortaya koymakla birlikte ele alınan konu ve alanlarda daha fazla düşünmeyi ve araştırmayı beraberinde getirmiştir. Dönemlendirmeyi konu alan her yeni çalışmanın ise dönemlendirme anlayışının gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkı sağladıklarına şüphe yoktur.

Dönemlendirme sadece belli konu ve alanların tekelinde değildir. Bu anlayış spesifik/müstakil olarak herhangi bir çalışmada kullanılabilir. Mesela Tekeli ve İlkin, Türkiye'nin günümüze kadar uzanan modernleşme aşamalarını bazı dönemlere ayırmışlardı. Bu dönemlendirme şöyleydi: 1. 1839-1923 yılları arası "*Utangaç Modernite Projesi*", 2. 1923-1950 yılları arası "*Köktenci Modernite Projesi*", 3. 1950-1980 yılları arası "*Popülist Modernite Projesi*", 4. 1980 ve sonrası "*Modernite Projesinin Aşınması*". Dönemlendirme yapıldığı *Cumhuriyetin Harcı* adlı üç ciltlik eser makalelerden oluşmakta ve genel itibarıyla bu dönemlendirme modelini açıklamaya yönelik olmasa da yazarlar bütünü ortaya koymak amacıyla giriş kısmında böyle bir dönemlendirme yapmayı gerekli görmüşlerdi.⁷² Osmanlı-Türk modernleşmesi farklı açılardan dönemlendirilebilir. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki asrında Batılılaşma olarak da adlandırılan modernleşme çabaları: 1. Başlangıç ve Gelişme (Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut), 2. Olgunlaşma ve Formalleşme (Tanzimat ve Islahat Fermanları), 3.

⁷⁰ Muhammet Yurtseven ve Haluk Songur, "İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem & İslam İktisat Tarihinde Dönemlendirme Sorunu" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 39, (2021), s. 291-323; Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

⁷¹ Ercümen Berker, "Türk Musikisinde Dönemler" *Erdem*, S. 1, (1985), s. 147-168; H. Baran Fırat, "Dönemlendirme Çalışmaları ve Osmanlı-Türk Müziği Tarihyazımı: Bir Bilanço Denemesi", *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, S. 1, (2019), s. 145-164; Oya İşboğa, *Türk Müsiki'sinde Tarih Sınıflandırmaları*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008; Şirin Karadeniz, *Türk Müziğinde Dönem Anlayışı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

⁷² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, C 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003-2004.

Yaygınlaşma ve Demokratikleşme (I. ve II. Meşrutiyet) olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme temelini ifade edebilir.

Çetinsaya, II. Abdülhamid'in iç politikası ve siyasi rejimi hakkında bir dönemlendirme teşebbüsünde bulundu. Buna göre, 1876-1908 yılları arası, iç siyaset bakımından belli başlı gelişmeler, kritik olaylar ve dönüm noktaları itibarıyla altı alt döneme ayrıldı. Dönem isimlerine yazar tarafından kesit olarak belirlenen tarihler verildi: 1876-1878, 1878-1882, 1882-1891, 1891-1897, 1897-1902, 1902-1908.⁷³

Çok daha geniş açıdan bir dönemlendirme önerisinde bulunan Şimşek ve Esmen, Hunlarla başlayan ve günümüze kadar kesintisiz geldiğini ifade ettikleri Türk Tarihi'ni İslam Öncesi Türkler, Müslüman Türkler ve Modern Dönem (Modern Türkler) olarak üç döneme ayırdı.⁷⁴

Dönemlendirmeye yönelik yeni girişimlerin ve denemelerin literatüre ve dönemlendirme anlayışına fayda sağlayacağına kuşku yoktur. Ancak dönemlendirmeyi tarihi ve felsefi boyutta incelemek ve çalışmayı kuramsal ve metodolojik açıdan şekillendirmeye dikkat etmek gerekir. Dönemlendirmede kırılma noktalarının belirlenmesi kadar dönem isimlerinin seçimi ve uyumu da önemlidir. Hem ele alınan dönemlendirmedeki parçalarla bütün arasındaki ahengi oluşturmak hem de nispeten kısa zaman dilimini içeren dönemlendirmelerin büyük bir bütünün parçası olduğu/olabileceği bilinciyle dönemlendirmeyi şekillendirmek ulaşılan sonuçların verimini ve geçerliliğini arttıracaktır.

İncelenen örnekler haricinde dönemlendirme açısından henüz nispeten bakir durumda olan birçok alandan biri tarihi boyutta devletler arasındaki ilişkilere, Tarihyazımında ve uluslararası ilişkiler, siyasi ve diplomasi tarihi çalışmalarında devletler arasındaki ilişkiler sıkça araştırma konuları arasında yer almaktadırlar. Çalışmaların çoğu, çeşitli kriterlere göre belirlenen belli tarih aralıkları ya da belli olaylar etrafında şekillenmektedir. Ya da ilişkilerin tamamına uydurulamayan belli başlı kuramlarla ilişkiler tanımlanmaktadır. İki devlet arasındaki ilişkileri bir bütün olarak ele alan ve bu ilişkileri dönemlendirmeye çalışan bilimsel ve kapsamlı eserlere rastlamak zordur.

Osmanlı tarihi özelinden bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle ilişkilerini konu edinen çok sayıda eser görülür. Ancak Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki ilişkileri bir bütün olarak ele alan çalışmalara rastlamak pek nadirdir. Örneğin Osmanlı tarihinde en fazla iz bırakan devletlerden biri olan İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkileri konu alan çalışmalarda bu eksiklik kendisini gösterir. Aynı şekilde

⁷³ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XLVII, (2016), s. 353-409.

⁷⁴ Ahmet Şimşek ve Can Tankut Esmen, "Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve 'Zihniyet Temelli Tarih' Modeli Önerisi", *Türkiyat Mecmuası*, C 31/S. 1, (2021), s. 375-399.

Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, Almanya ile Osmanlı arasındaki ilişkileri bütüncül şekilde ele alan çalışmalara olan ihtiyaç ortadadır. Sadece Osmanlı-Rusya ilişkileri⁷⁵ ve Osmanlı-Amerika ilişkilerine dair⁷⁶, ilişkilerin bütününe ele alan birkaç örnek vardır ki bu çalışmalarda da sistematik bir dönemlendirmeye gidilmemiştir.

Başlangıcından bitişine kadar iki devlet arasındaki ilişkileri bir çalışmaya sığdırmak emek, gayret ve zahmet ister. Böyle bir çalışma göze alındığında ise ilişkilerin genelini sınıflandırmak veya bir bütün olarak değerlendirmek bazı zorlukları beraberinde getirir. İlişkilerde birçok hususun bilinçli veya gayriihtiyari göz ardı edilmesi veya kapsam dışı bırakılması ihtimali vardır. Ayrıca ele alınacak farklı alt başlıklar, tarihin akışında sürdürülebilir bir konsept oluşturmaya ve bütünü kurgularken yeterli veri sağlamaya elverişli olmayabilir. Bunların dışında ilişkileri değerlendirirken genel kurguyu bozabilecek alanlar ve alt başlıklar tarihsel süreçte göz ardı edilemeyecek kadar belirgin olabilir. Bu hususların üstesinden gelinip bütüncül bir şekilde iki devlet arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bu sefer dönemlendirmeye dair bazı soru ve sorunlar da ortaya çıkabilir. İki devlet arasındaki ilişkileri başlangıcından bitişine kadar bir dönemlendirme dâhilinde incelemek mümkün müdür? Dönemlendirme kesitleri nasıl belirlenebilir? Her devlet arasındaki ilişki dönemlendirilebilir mi? Ya da genel geçer bir dönemlendirmeye ulaşılabilir mi?

Doğal olarak her devlet arasındaki ilişkilerin dönemlendirilmesi mümkün olmayabilir. Dönemlendirme yapılan iki devlet arasındaki ilişkinin başka bir çalışmada farklı bir kurguyla veya farklı kriterlerle bambaşka bir dönemlendirilmesi de yapılabilir. Ancak bu tür çalışmaların yapılması ve yaygınlaşmasıyla zamanla daha sistematik sonuçlara ulaşılabilmesi ve ilgili bilim alanlarına katkı sağlaması kaçınılmaz olacaktır.

Kişisel veya ideolojik çıkarların haricinde her ne kadar bilimsel açıdan yaklaşılsa da tarih araştırmalarında konuların seçimi ve çalışmanın şekillenmesi; araştırmacının kimliği, istekleri,⁷⁷ yetkinliği, ulaştığı kaynaklar⁷⁸ veya tarihe baktığı noktayla⁷⁹ iç içe durmaktadır. Tarihçi zihniyet dünyasının inşası sırasında pek çok etkenin tesirine maruz kalır bu durum çalışmasından kendisini tamamen soyutlamasına izin vermez. Dönemlendirme de kendiliğinden ortaya çıkan bir durum olmadığı için dönemlendirmenin kriterleri belirlenirken, farklı boyutlar ve eksenler dönemlendirmeye yön verecektir. Tarihi anlama, tanımlama ve yorumlama meselesi

⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

⁷⁶ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

⁷⁷ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 105.

⁷⁸ İlhan Tekeli, *Tarihyazını Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 39.

⁷⁹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 44; Edward Hallett Carr ve Jose Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s. 14.

olan dönemlendirme, bu haliyle öznellikten ve kişisel tercihlerden tamamen ayrılmaz. Bilimsel öz korunduğu takdirde ele alınan konu, kriterler ve kurgu itibarıyla neyin nasıl dönemlendirileceğinin seçimi araştırmacıya özgü bir kimlik taşıyacaktır.

Devletler arasındaki ilişkileri dönemlendirmeye yönelik örnekler maalesef, genel bir kanı ve alt yapı oluşturacak olgunlukta değildir. Yine de bazı örnekler mevcuttur. Mesela istisnai örneklerden biri Malhut'a aittir. Malhut, İbn Haldun'un nazariyesinden hareketle ve Organizmacı/Uzviyetçi tarzda Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bir bütün olarak ele aldı. Bu dönemlendirmeye göre Osmanlı-İngiliz ilişkileri dört döneme ayrıldı: 1. Başlangıç ve Gelişim (16. yüzyıl sonundan 1875'e kadar), 2. Kırılma (1875-1878), 3. Dönüşüm (1878-1914), 4. Kopuş ve Bitiş (1914-1923).⁸⁰ Yine Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine önemli çalışmaları bulunan Karaca, bir dönemlendirme üzerinden Osmanlı-İngiliz ilişkilerini inceledi ve üç döneme ayırdığı ilişkileri; başlangıç, dostluk ve düşmanlık temelinde kurguladı.⁸¹

Muhteva itibarıyla genellikle uzun zaman dilimlerini içeren *Siyasi Tarih* kitapları da dönemlendirmeye örnek olabilir. Mesela Sander, *İlkçağlar'dan 1918'e* kadarki olayları ele aldığı *Siyasi Tarih* kitabında üç temel dönem belirledi: 1. Tarıma Dayalı Uygarlıklar, Ortadoğu'nun Üstünlüğü Dönemi (MÖ 5000-MÖ 500), 2. Uygarlığın 'Global' Nitelik Almaya Başlaması (MÖ 500-MS 1500), Modern ve Global Dünyaya Geçiş, Batı'nın Egemenliği Dönemi (1500'den Günümüze). Armaoğlu ise farklı bir şekilde yüzyıllık dönemleri temel alarak, *Siyasi Tarih* çalışmasını iki kitapta 18. ve 19. Yüzyıl *Siyasi Tarihi* olarak inceledi.

Dünya üzerindeki söz sahibi devletler arasındaki güç dengesi açısından konu değerlendirildiği zaman, güç değişiminin sürekliliği kabul edildiğinde, devletlerin kendi içinde ama birbirleriyle bağlantılı bir şekilde değişim geçirdikleri ve bu değişimin dönemler halinde incelenebileceği ileri sürülebilir. Kennedy ve Wallerstein'ın kitaplarındaki vurgu bu değişen güç dengeleri üzerine kurgulandı. Wallerstein güç dengelerini, *Modern Dünya Sistemi* olarak formüle etti ve merkez-çevre kuramı üzerinden değişken bir yapıyla açıkladı. Bu sisteme göre devletler, güçlenip güç kaybediyor böylece merkezden çevre durumuna düşebiliyorlardı. Organizmacı dönemlendirme anlayışından farklı olarak güç kaybeden bir devlet, adı geçen kurama göre tekrar merkeze yükselebilirdi. Ancak önce İspanya, Portekiz ve İtalya ardından Hollanda ve Fransa daha sonra ise Almanya ve İngiltere Soğuk Savaş döneminden sonra ise Rusya sistemin merkezinden uzaklaşıp yarı-çevre veya çevre konumuna düştüler ama

⁸⁰ Mustafa Malhut, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İzmir 2019.

⁸¹ Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, S. I, 2020, s. 11-32.

tekrar eski hâkimiyetlerini kazanamadılar. Amerika ve Çin gibi yeni aktörler bugün merkezi işgal ederlerken daha önce olduğu gibi yükselişleri diğerlerinin aleyhine oldu. Benzer şekilde Kennedy'nin *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü* adlı eser, farklılıklar bulunmasına rağmen yaşam dönüşüne ilişkin motiflerle süslü bir kurguya sahipti. Wallerstein, bir kuram çerçevesinde 4 kitabı ayrı dönemleri içerecek şekilde kurgularken,⁸² Kennedy kuram ve sistematik bir dönemlendirmeye girişmeksizin 1500 yılından itibaren Sanayi Öncesi Dünyada Strateji ve Ekonomi, Sanayi Çağında Strateji ve Ekonomi ve Strateji ve Ekonominin Bugünü ve Yarını başlıklarıyla çalışmasını sınıflandırdı.⁸³

Wallerstein gibi Kennedy de eserinin çıkış noktası olarak 1500 yılını seçti. 1500 kesiti 1967 yılında McNeill tarafından kaleme alınan *A World History* (Dünya Tarihi) isimli geniş içerikli kitabın üçüncü bölümü/dönemine denk geliyordu. McNeill'in dönemlendirmesine göre dünya tarihi şöyleydi: 1. İlk Büyük Uygarlıklardan İÖ. 500'e kadar Ortaya Çıkış ve Bçimleniş, 2. 500'den 1500'e kadar Uygarlıklar Arası Denge Dönemi, 3. Batının Üstünlüğü, 4. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Dünyayı Kapsayan Kozmopolit Kültür Dönemi.⁸⁴

Örneklere görüldüğü üzere, iki veya daha fazla devlet arasındaki ilişkiler dönemlendirme dâhilinde incelenebilir. Ancak yapılan çalışmalarda genelde sistematik ve metodolojik yaklaşımın eksikliği veya bir model oluşturma gayesi varsa da bunun yeterince temellendirilmemiş ve açıklanmamış olması yeni çalışmaların önünün açılmasındaki handikaplardan olmuştur. Ayrıca Dönemlendirmenin olmazsa olmazı mantıklı ve tutarlı olmasıdır. Bu husus tarihi bilgilerin değerlendirilmesi sırasında dönemlendirmenin temelinde yer almalıdır. Dönemlendirmeyi sadece tarihsel süreç içerisinde meydana gelen olayların geliş güzel bir şekilde sınıflandırılması ile belirlemek hataya sebebiyet verebilir. Tarihsel verilerin, geneli içine alacak bir mantık ve tutarlılık olmaksızın değerlendirilmesi, tarihte iz bırakan şahsiyetlerin ve önemli tarihsel olayların yol açacağı çeşitlilikte dönemlendirmenin etkisini yitirmesine yol açabilir. Bununla birlikte siyasi tarih kitaplarında olduğu gibi yüzyıllık zaman dilimlerinin esas alındığı bir dönemlendirmeyi de etkin bir dönemlendirme tarzı olarak kabul etmek zordur. Dönemlendirme yapmanın amacı konu üzerinde

⁸² Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi Cilt:1 Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul 2004; Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi Cilt:2 Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750*, çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul 2005; Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi Cilt:3 Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2015; Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi Cilt:4 Merkezci Liberalizmin Zaferi 1789-1914*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2015.

⁸³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanacak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

⁸⁴ W. H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Şenel Alaeddin, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

hâkimiyet kurmak ve konu hakkındaki yorum ve değerlendirmeleri anlamlı kılmak ise dönemlendirmeyi sistemli olarak şekillendirmek gerekmektedir.

SONUÇ

Geçmiş zamanı anlamak, yorumlamak ve değerlendirmek için tarihi olaylar ve kesitler ne kadar önemliyse bu parçaların oluşturduğu bütünü saptayabilmek de o kadar önemli ve gereklidir. Bu bir puzzle/yapboz gibidir. Parçalar tek başlarına bir anlam ifade etmezken her parça bütünü oluşturabildiği takdirde anlam kazanır. Yine parçalar da eksiksiz olarak yerlerini bulduğu zaman ancak bir bütünden bahsedilebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tarihyazımı veya tarih araştırmaları bir taraftan spesifik çalışmalarla detaylandırılmalı ancak bunların bir bütünün parçaları olabileceği bilinciyle hareket edilerek genellemeler ve genellemeleri anlamlı kılacak dönemlendirmeler de hedeflenmelidir. Böylece parçalarla birlikte bütünün ortaya konulması ve bunun dönemlendirilmesi daha tutarlı, daha mantıklı ve daha anlamlı bir portre çizilebilmesine yardımcı olacaktır.

Geçerli ve kabul görececek bir dönemlendirme oluşturmanın zorluğu ortada olsa da tarihyazımında dönemlendirme anlayışının yerleşmesi tarihyazımına katkı sağlayacak bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce, konuyu ele alan az sayıda yazar tarafından ittifakla vurgulanmasına rağmen maalesef yeterince ilgi duyulmadığı için yaygınlaştıramayan bu konu hakkındaki örnekler kısıtlı kalmıştır. Hâlbuki metin içinde verilen bilgilerde görüleceği üzere, Batı'da Yahudi-Hıristiyan geleneğiyle Türk-İslam geleneğinde dönemlendirmenin kökenleri uzun bir geçmişe sahiptir. Mesela İbn Haldun ortaya koyduğu nazariyeden hareketle yeni çalışmaların yapılması ihtimal dâhilindedir.

Dönemlendirme anlayışında temel amacın bir konu veya tarihsel kesitin nihai şekle kavuşturulup herkes tarafından kabul göreceği bir dönemlendirmeye ulaşılmasından ziyade dönemlendirme mantığının farklı konu ve alanlarda kullanılarak çeşitlendirilmesi olarak algılanması tarihyazımına daha fazla hizmet edecektir. Günümüzde halen dönemlendirme anlayışının belli konular ve halen etkisini sürdüren Avrupa merkezci görüş etrafında sıkışıp kalması yeni açılımların önündeki en büyük sorunlardandır.

Dönemlendirme belli konular veya herhangi bir ideoloji, inanç ve düşünce yapısının tekelinde değildir. Çeşitli konularda, alanlarda ve disiplinlerde, mevcut dönemlendirme modellerinden hareketle veya özgün denemelerle yeni çalışmaların kapısı aralanabilir. Böylece farklı bakış açıları, eleştiriler ve yorumlar eşliğinde ortaya çıkacak zenginlik tarihyazımı ve

tarihçiliğin gelişmesinin önüne yeni ufuklar açarak tarihin günümüze hatta geleceğe ışık tutma misyonunu kuvvetlendirebilir.

Tüm bunlara rağmen unutulmamalıdır ki, yeni bir dönemlendirme girişimi zor ve risklidir. Çünkü bu uğraş kavramsal düşünmeyi, dönemleri iyi belirlemeyi ve adlandırmayı gerektirir. Bütünü oluşturan çok sayıda olay ve olgudan bazıları, geride kalan pek çoklarını içine alacak şekilde seçilip ön plana çıkarılır. Bu nedenle uzun bir zaman ve geniş bir kapsamı içine alma iddiasıyla oluşturulacak dönemlendirmelerin sıkça eleştirilere maruz kalma ihtimali yüksektir. Sınırları ve kriterleri tarihsel veriler ve kapsamlı araştırmalar sonucu sistemli şekilde belli mantık ve tutarlılıkla belirlenmiş dönemlendirmelerin geçerliliği ise daha yüksek olacaktır.

Sonuçta yeni dönemlendirme teşebbüsleri üzerinde düşünüldüğü, çalışmalar desteklediği ve yenileri teşvik edildiği takdirde dönemlendirme anlayışı yaygınlaşabilecektir. Böylece tarihçilerin ve tarihçi adaylarının tarih algısının ve tarihyazımının gelişimine katkı sağlanması şüphesiz gerçekleşecektir.

KAYNAKLAR

- AFYONCU, Erhan, "Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Meselesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, (2001), s. 113-124.
- ALKAN, Necmettin, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında 'Üç'lü sistem ve 'Avrupa Merkezci' Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/9 (Fall 2009), s. 23-42.
- ALKAN, Necmettin, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü Sistem" ve Türk-İslâm Tarihi'nin Çağ Taksimi Meselesi", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C 3/S. 2 (2014), s. 43-64.
- ARMAĞAN, Mustafa, "Önsöz", "Giriş" ve "Osmanlı Gerilmesi" Masalından Uyanmak!", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 9-57.
- BERKER, Ercüment, "Türk Musikisinde Dönemler" *Erdem*, S. 1, (1985), s. 147-168.
- BLANKINSHIP, H., "Islam and World History: Toward a New Periodization", *AJISS*, VIII (3), (1991), s. 423-452.
- BRAUDEL, Fernand, "Tarih ve Toplumsal Bilimler", çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s.115-163.
- BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2002.
- CARR, Edward Hallett ve Fontana, Jose, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara 1992.
- CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- COLLINGWOOD, R. G., *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XLVII, (2016), s. 353-409.
- DARLING, Linda T., "Another Look at Periodization in Ottoman History", *The Turkish Studies Association Journal*, 26/2 (Fall 2002), s. 19-28.
- DEMİRCİ, Mustafa, "İslam Tarihinin Dönemlendirilmesi Problemi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C XI/1-2, (2016), s. 3-44.
- ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2015.
- EVANS, Richard J., *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

- FIRAT, H. Baran, "Dönemlendirme Çalışmaları ve Osmanlı-Türk Müziği Tarihyazımı: Bir Bilanço Denemesi", *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, S. 1, (2019), s. 145-164.
- GANGATHARAN, A., "The Problem of Periodization in History", *Proceedings of the Indian History Congress*, 2008, 69 (2008), s. 862-871.
- GENÇ, Mehmet, "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 319-326.
- GOITEIN, S. D., "A Plea for Periodization of Islamic History", *Journal of The American Oriental Society*, 88/2, (1968), s. 224-228.
- GRAFTON, Anthony, *Dipnotlar*, çev. Fatma Acun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- HARPUTLU, Şükran, "Tarih Sorunları: İslam Tarihinin Periyotlara Ayrılması", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C XI/1-2, (2016), s. 61-72.
- HATHAWAY, Jane, "Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries", *Turkish Studies Association Bulletin*, 20/2 (Fall 1996), s. 25- 31.
- HOBBSAWM, Eric, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- HODGSON, M. G. S., *İslâm'ın Serüveni 1*, haz. M. Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- HOWARD, Douglas A., "Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16.-17. Yüzyılların 'Gerileme' Edebiyatı", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011.
- IGGERS, George G., *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, C 1, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", *Türkler*, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 61-72.
- İNALCIK, Halil, *Essay in Ottoman History*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- İŞBOĞA, Oya, *Türk Mûsikîsi'nde Tarih Sınıflandırmaları*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

- KAFADAR, Cemal, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Gerileme Paradigmasının Sonu*, haz. Mustafa Armağan, TİMAŞ Yayınları, İstanbul 2011, s. 97-150.
- KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1979.
- KARACA, Taha Niyazi, "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, S. I, 2020, s. 11-32.
- KARADENİZ, Şirin, *Türk Müziğinde Dönem Anlayışı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.
- KARPAT, Kemal, "Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", *Osmanlı ve Dünya*, haz. Kemal Karpat, İstanbul 2000, s. 119-145.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.
- Kâtip Çelebi, *Siyaset Nazariyesi, Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel*, haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara 2020.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Le GOFF, Jacques, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, çev. Ali Berktaç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- MALHUT, Mustafa, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İzmir 2019.
- McNEILL, W. H., *Dünya Tarihi*, çev. Şenel Alaeddin, İmge Kitabevi, Ankara 2004.
- MURPHEY, Rhoads, "Mustafa Ali and the Politics of Cultural Despair", *International Journal of Middle East Studies*, 21/2 (May 1989), s. 243-255.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, C I, çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967.
- Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul 2020.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

- ÖZEL, Oktay, *Dün Sancısı, Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, *Divan*, S. 7, 1999/2, s. 135-151.
- SOROKIN, P. A., *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.
- ŞİMŞEK, Ahmet, “Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik.” *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3/6, (2013), s. 191-221
- ŞİMŞEK, Ahmet ve ESMEN, Can Tankut, “Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve ‘Zihniyet Temelli Tarih’ Modeli Önerisi”, *Türkiyat Mecmuası C 31/S. 1*, (2021), s. 375-399.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- TEKELİ, İlhan, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- TEKELİ, İlhan-İlkin, *Selim Cumhuriyetin Harcı*, C 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003-2004.
- TÜRK, İbrahim Caner, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2006.
- VICO, G., *The New Science of Giambattista Vico*, (T. G..Bergin and M. H. Fisch translated by). Cornell University Press, New York 1948.
- VOLTAIRE, XIV. *Louis Asrı I*, çev. N. S. Örik, Maarif Matbaası, Ankara 1945.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi Cilt:1 Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl’da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul 2004.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi Cilt:2 Avrupa Dünya-Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750*, çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul 2005.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi Cilt:3 Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2015.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi Cilt:4 Merkezci Liberalizmin Zaferi 1789-1914*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2015.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat 2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 573-595.
- YURTSEVEN, Muhammet ve SONGUR, Haluk, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem & İslam İktisat Tarihinde Dönemlendirme Sorunu”

*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 39,
(2021), s. 291-323.*

ZEKKAR, Süheyl, "İslam Tarihi Yazımı-Uygulama ve Periyodizasyon".
*Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C XI/S. 1-2, (2016), s.
45-60.*